

UO'K 631

**TOSHKENT VILOYATI, PARKENT TUMANI HUDUDIDA TARQALGAN
LALMI HUDUDLARDAN FOYDALANISHNING MAVJUD HOLATI**

Erkinova M.L

*Assistant Professor, Karshi
State Technical University.*

Erkinova@uzdavyerloyiha.uz

Abstract. This article analyzes the current state of use of rainfed foothill lands located in the Parkent district of Tashkent region, their allocation for crop areas, land degradation processes, and erosion control issues. The research results showed that the most widespread land degradation process in the Parkent district is erosion. Based on the example of the Bostan massif, the development of rainfed lands, their usage indicators, and the placement of crops were studied. During the research, recommendations were developed for the efficient use of land, prevention of erosion, and ensuring environmental sustainability.

Keywords. Parkent district, foothill rainfed lands, erosion processes, crop placement.

Аннотация. В данной статье проанализировано существующее состояние использования богарных предгорных земель, расположенных на территории Паркентского района Ташкентской области, их распределение под посевные площади, процессы деградации земель и вопросы защиты от эрозии. Результаты исследования показали, что наиболее распространённым процессом деградации в Паркентском районе является эрозия. На примере Бостанского массива изучены освоение богарных земель, показатели их использования и размещение сельскохозяйственных культур. В ходе исследования разработаны рекомендации по рациональному использованию земель, предотвращению эрозии и обеспечению экологической устойчивости.

Ключевые слова. Паркентский район, предгорные богарные земли, процессы эрозии, размещение сельскохозяйственных культур.

Annotatsiya. Mazkur maqolada Toshkent viloyati, Parkent tumanida joylashgan togʻoldi lalmi yerlaridan foydalanishning mavjud holati, ularning ekin maydonlariga ajratilishi, yer degradatsiyasi jarayonlari va eroziyadan himoyalash masalalari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, Parkent tumanida eng koʻp tarqalgan degradatsiya jarayoni – bu eroziya hisoblanadi. Boʻston massivi misolida lalmi yerlarning oʻzlashtirilishi, ulardan foydalanish koʻrsatkichlari va ekinlarning joylashtirilishi oʻrganildi. Tadqiqot davomida yerdan samarali foydalanish, eroziyani oldini olish va ekologik barqarorlikni taʼminlash yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit soʻzlar. Parkent tumani, togʻoldi lalmi yerlar, eroziya jarayonlari, ekin joylashuvi.

Kirish. Yer resurslaridan oqilona foydalanish, ularning unumdorligini saqlash va yer degradatsiyasi jarayonlarini oldini olish bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, togʻoldi lalmikor hududlarda qishloq xoʻjaligi faoliyati yuritishda tabiiy va antropogen omillar tuproq unumdorligiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Tadqiqotning maqsadi Toshkent viloyati Parkent tumani misolida lalmi yerlar holatini baholash, ulardan foydalanish koʻrsatkichlarini aniqlash va eroziya jarayonlarini oldini olish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida Boʻston massividagi togʻoldi lalmi yerlar tanlab olindi.

Asosiy qism. Yerdan foydalanishni tashkil qilish va bu jarayonni doimiy ravishda takomillashtirib borish qiyin masala boʻlib, u yerni xalq xoʻjaligi tarmoqlari orasida taqsimlash, lalmikor yerlarni imkoni boricha qishloq xoʻjaligi uchun ajratish va undan foydalanishni yaxshilash, togʻoldi lalmi yerlarida eroziyaga qarshi kurashishni oʻz ichiga oladi.

Soʻnggi yillardagi kuzatuv natijalariga koʻra, Parkent tumani hududining tabiiy sharoitlari lalmi yerlarida turli xildagi salbiy jarayonlarning yuzaga kelmoqda. Tadqiqot obyektimizdagi eng koʻp tarqalgan degradatsiya jarayonlardan biri bu - eroziya jarayonlaridir. Yer va suv resurslaridan notoʻgʻri foydalanish, yerni asramaslik, muhofaza qiluvchi talablarga rioya qilmaslik yuqorida sanab oʻtilgan salbiy oqibatlarni namoyon boʻlishiga sezilarli darajada sababchi boʻlmoqda.

Parkent tumanida jami 12 ta massivlar mavjud boʻlib, ushbu massivlar: Bayqozon, Parkent, Boʻston, Navbahor, Gulbogʻ, Qoraqalpoq, Changgi, Nomdanak, Soʻqoq, Hisorak va Zarkent massivlari hisoblanadi. Tuman boʻyicha 2024-yil yakuniga koʻra ekin yerlaridan, jumladan 5734,8 gektar lalmi yerlardagi ekin yerlardan boshqoli don, dukkakli va moyli ekinlar ekib, fermer xoʻjaliklari tomonidan foydalanib kelinmoqda (1-jadval).

1-jadval

Tumandagi mavjud massivlarning lalmi yerlarida ekinlarning ekilishi boʻyicha maʼlumotlar

№			Ekin ekish yoʻnalishi
			Uzum, beda, makka, gʻalla
	Boʻston		
	Gulbogʻ		

			Uzum, Beda, sabzavot, g'alla
	So'qoq		,

Izoh: Ushbu jadval 2024-yilda qishloq xo'jaligi ekinlarini joylashtirish bo'yicha rasmiy ma'lumotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Yuqoridagi jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, tumandagi eng katta lalmi maydonga ega bo'lgan (1587,9 ga, 2024-yil holatiga ko'ra) "Nomdanak" massivi hisoblanib, ushbu massiv lalmi yerlarining qariyb 90%, ya'ni 1432,6 gektaridan 37 ta fermer xo'jaliklari tomonidan bog'-uzumchilik, sabzavot-uzum va chorvachilikda foydalanilmoqda [5].

Aksariyat hollarda, eroziyadan kam muhofazalangan yerlarga ekinlarning joylashtirilishi, lalmi yerlardagi tashkil etilgan sug'orma yerlarga noto'g'ri ishlov berilishi, nooqilona foydalanish, ushbu yerlarda chorvaning tartibsiz boqilishi va yerning unumdor qatlamini muhofaza qiluvchi o'simliklarning yo'q qilinishi bilan bog'liqdir. Shu bois, yerning muhofazasiga oid chora-tadbirlarni rejalashtirishdan avval shunday tadbirlarga muhtoj maydonlarni aniqlash va baholash lozim.

Tadqiqotlarimiz jarayonida, Ortofotoplan orqali kuzatuvlar natijasida, Toshkent viloyati, Parkent tumanidagi mavjud tog'oldi hududlari, jumladan "Bo'ston" massividagi lalmi yerlarda ham ko'rishimiz mumkin (1-rasm).

1-rasm. Toshkent viloyati, Parkent tumani, Bo'ston massividagi eroziyaga uchragan lalmi yer maydoni.

Ushbu hududdagi lalmi yerlar maydonlaridan foydalanish bo'yicha so'nggi 10 yillik tahlili qilindi (2-jadval).

2-jadval

Bo'ston massivi	Jami lalmi yer maydoni, ga	Foydalanilgan lalmi yer maydoni, ga	Ekin turlari, yer maydoni, ga		
			Ozuqa ekinlar maydoni, ga	Tokzorlar maydoni, ga	Boshqa ekinlar maydoni, ga
2014-yil	812,8	301,5	138,1	163,4	mavjud emas
2018-yil	805,8	359,1	190,8	157,9	10,4
2022-yil	823,4	500	260	222,7	17,3
2024-yil	823,4	823,4	542,3	240,2	40,8

2-jadvaldan ko'rish mumkinki, so'nggi 10 yillar davomida, jumladan 2014-yilda lalmi yerlarning 301,5 gektari, ya'ni massiv umumiy yer maydonining bor yo'g'i 37 foizidan foydalanilganligi, ushbu ko'rsatkich yildan-yilga yaxshilanib, 2024-yil holatiga ko'ra 100 foizga yetganini ko'rishimiz mumkin.

Eroziya jarayonlariga o'simliklarning yuza qismi ham katta ta'sir ko'rsatadi. O'simliklarning barglari va poyalari, ayniqsa yog'ochli qismi yog'ingarchiliklarni bir qismini ushlab turadi. O'simliklar qoplami eroziya jarayonlarini oldini olishga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Yerning suv eroziyasi natijasida yuvilish tezligini belgilaydigan o'simlik qoplaminin asosiy xarakteristikasi bu tuproq yuza qismini to'liq o'simlik qoplami bilan hududning qoplanganligidir. Agar yuvilgan yer hajmidagi asosiy ulush yomg'ir tomchilarining yemirilishi ta'siriga tegishli bo'lsa, unda yemirilish intensivlik darajasi o'simlik qoplami bilan eng katta darajada aniqlanadi. Bir yillik ekinlarning tuproqni himoya qilish samaradorligini baholashda ularning almashlab ekishdagi tarkibi va nisbatlarini aniqlash kerak.

Yillik ekinlarning o'sish bosqichlarida barglar yuzasi va yashil massaning ko'payishi to'g'risida ma'dumotlarga ega bo'ldik.

O'rganilayotgan hududimiz Bo'ston massivining lalmi yerlarida ekiladigan ekinlar quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Uzunzorlarning joylashuvi relyef va boshqa omillarni hisobiga joylashtirilganligi;
2. Bug'doyiq o'tlarining miqdorini ko'pligi;
3. Sabzavot va boshqa har xil ekinlarning ko'pligi.

Ma'lumki, o'simliklar yerning ustki tuproqlarini xosil qilishda muhim hisoblanadi. Dengiz sathidan ko'tarilgan sari o'simlik turlari farqlanib, tuproq sharoitiga qarab o'zgaradi. Relyef tuzilishi va iqlimning xilma-xilligi sababli, har bir

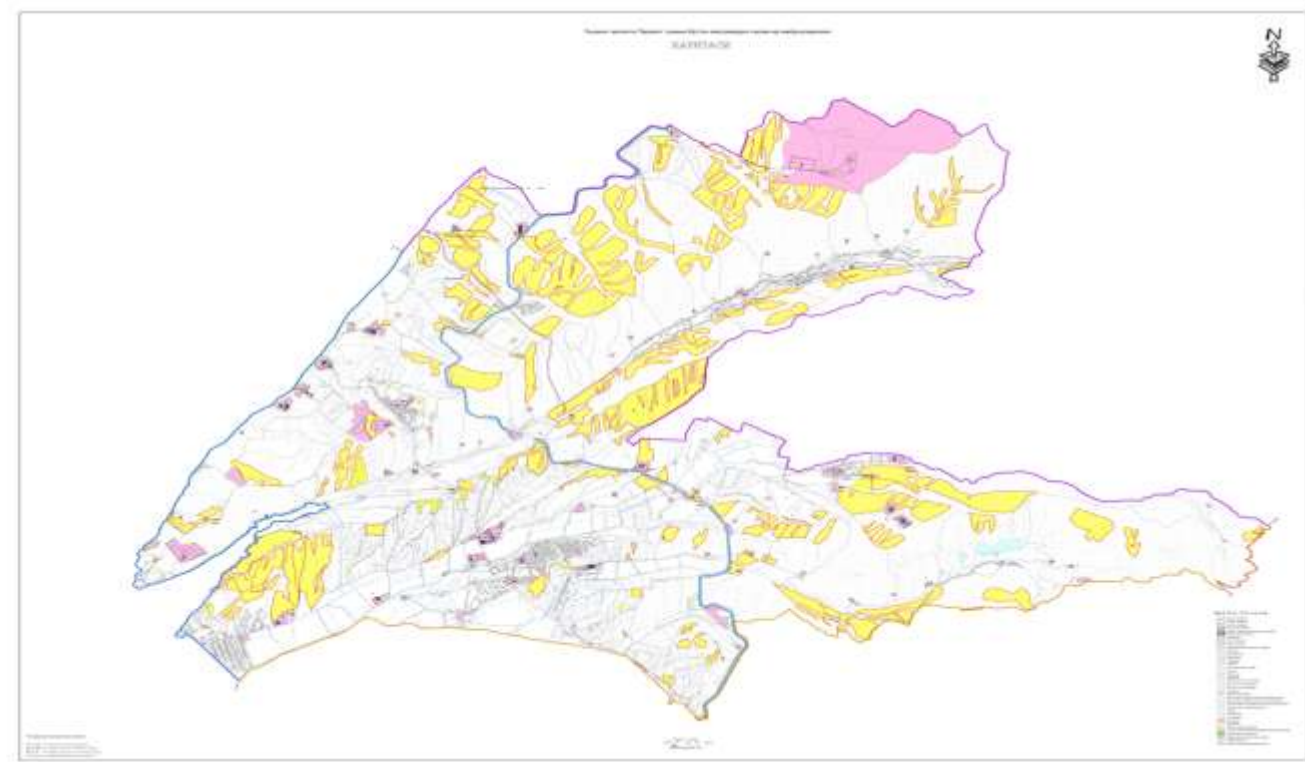
balandlik mintaqasining mintaqasining aynan o'sha hududning geomorfologik tuzilishi, iqlim xususiyatlari va tuproq qoplamiga qarab moslashgan hisoblanadi. O'simliklarning qoplamini tepaliklarning qiyaligi, quyoshga nisbatan holati va boshqalarga qarab joylashgan bo'lsa, tog'oldi lalmi hududlarida ham tuproqning mexanik tarkibi, va iqlimga qarab joylashadi.

Bo'ston massivida 2024-yil holatiga ko'ra 823,4 ga lalmi yerlar mavjud bo'lib (2-rasm), ushbu yerlardan bog'dorchilik, uzumchilik, sabzavotchilik va asosan chorvachilik ekinlarini ekib, foydalaniladi.

Ushbu hududda may oyining o'rtalariga kelib, yerning yuzasi asosan yashil bug'doyiq o'simliklarning birinchi barglari xosil bo'ladi. Iyul oyining o'rtalariga kelib, bug'doy o'tlari 80-90 sm. gacha o'sadi.

Bo'ston massividagi tog'oldi hududlaridagi yerlarning eroziya jarayonlarini keltirib chiqaradigan tabiiy omillarni tahlil qiladigan bo'lsak, relyef, geomorfologik va litologik tuzilishi, iqlimi, tuproq va boshqa omillar mintaqaning tabiiy sharoitlari eroziya jarayonlarini rivojlanishini ko'rsatadi. Tabiiy omillar bilan birqatorda insonlarning qishloq xo'jaligi faoliyati ham muhim rol o'ynaydi. Lalmi dehqonchilik hududi sharoitida ushbu omilning ta'siri ko'proq seziladi. Hozirga vaqtda yog'inganchiliklar ta'sirida vujudga keladigan suv eroziyasi eng global muammolardan biri hisoblanib, unda qishloq xo'jaligi yerlari katta ahamiyatga ega. Shu kabi harakterli eroziyalangan yerlarda doimo antropogen omillar ta'sirida bo'lishi aniqlandi.

Qishloq xo'jaligida olib boriladigan meliorativ va agrotexnik tarbirlar, lalmikor yerlarda antropogen ta'sir natijasida ularning tabiiy holati o'zgaradi. Bo'ston massivining lalmikor mintaqalarda dehqonchilik madaniyati intensiv dehqonchilik olib borilayotgan maydonlarga nisbatan sustroq. Chunki mazkur mintaqalarda dehqonchilik tizimi birinchi navbatda tuproqlarning tarqalish orellariga bog'liq bo'lsa, ikkinchi navbatda ob-havo sharoitiga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun qishloq xo'jaligi ekinlarini mazkur mintaqalarda joylashtirishda ularning yog'inganchilik ta'siriga bardoshlilikini inobatga olish zarur. Masalan tog'li hududlarda chorvachilik uchun yaylovlardan keng foydalanilsa, shuningdek lalmi hududlarida bog'lar tashkil qilingan bo'lsa, tog'oldi hududlarida esa dukkakli va boshqali ekinlarni ekish orqali lalmikor yerlardan samarali foydalanib kelinmoqda. Lekin, ushbu hududdagi ba'zi lalmikor yerlarda ekinlarning to'g'ri joylashtirilmaganligi natijasida tuproqlarning unumdorligiga va ekinlarning xosil miqdoriga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

2-rasm. Toshkent viloyati, Parkent tumani Bo'ston massiividagi lalmi yer maydonlari xaritasi muallif tomonidan shakllantirilgan. Uzoq yillik tadqiqotlar va kuzatishlar davomida Bo'ston massivining tog'oldi lalmikor yerlarida boshqoqli ekinlar yetishtirib kelinayotgan dalalarga mahalliy va ximiviy o'g'itlar oz miqdorda kiritiladi, keyingi yillarda esa g'alla ekinlari turli kasalliklar va zararkunandalar bilan kasallanishi ham kuzatilgan.

Shuningdek, g'alla ekilgan maydonlarda chorva mollarini tartibsiz boqilishi ham yerning agregatlarini yog'inganchilik suvlarida tez yuvilib ketishi kuzatiladi. Bunda, yerning suv ushlab qobiliyati pasayib, yomg'ir ta'sirida eroziya jarayonlari ortgan.

Bu borada eroziya qarshi chora-tadbirlarni loyihalashtirish uchun ushbu jarayonlarning havfliligini aniqlab beruvchi omillar aks ettirilgan landshaft xaritalari, aero va kosmik ma'lumotlarining bo'lishi juda muhimdir. Degradatsiyaga havfli yerlarni xaritalash va baholash masalalari, ulardan foydalanishda alohida ahamiyatga egadir. O'z vaqtida turli hil yerni muhofazalash tadbirlarini ishlab chiqish va qo'llash, degradatsiyaga uchragan yerlarning unumdorligini saqlashga imkon yaratadi.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi muhim xulosalarga kelindi:

1. Parkent tumani tog'oldi lalmi yerlaridan foydalanishning ilmiy asoslangan bahosi shakllantiriladi. Bu orqali hudud yer resurslarini oqilona boshqarish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqiladi.

2. Lalmi yerlarning degradatsiyaga uchrash darajasi va eroziyaga sezgir hududlar xaritalashtiriladi. Bu natijada yer degradatsiyasiga uchragan maydonlar aniqlanib, ular uchun individual himoya choralari belgilanadi.

3. Yer resurslaridan foydalanishda ekologik xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlovchi agrotexnik tadbirlar taklif etiladi. Bu yer unumdorligini oshirish va atrof-muhitni muhofaza qilish imkonini beradi.

4. Lalmi yerlarning hosildorligini saqlash va oshirish uchun ekinlarni joylashtirishning optimal sxemasi ishlab chiqiladi. Natijada har bir hududning tabiiy va iqlim sharoitiga mos ekin turlarini joylashtirish orqali yuqori hosildorlikka erishiladi.

5. Eroziyaga qarshi kurashishda landshaft xaritalaridan va masofaviy zondlash ma'lumotlaridan foydalanish tajribasi shakllantiriladi. Bu kelgusida hudud monitoringi va ekologik baholash jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari Parkent tumanidagi tog'oldi lalmi yerlaridan foydalanish samaradorligini oshirish, yer degradatsiyasi va eroziya jarayonlarini kamaytirish, hududda ekologik barqaror qishloq xo'jaligi tizimini shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 10-iyundagi PQ-277-sonli Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 2-fevraldagi 50-son qarori.
3. M.I.Ruzmetov. Yaylov tuproqlari va degradatsiyasi / O'quv qo'llanma. - Toshkent: «Lesson Press» MCHJ nashriyoti, 2023. - 210 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Yer fondi, 2014, 2018, 2022 va 2024-yillar.
6. Parkent tumanida 2024-yil hosili uchun lalmi maydonlarga qishloq xo'jaligi ekinlarini joylashtirish ko'rsatkichlari.